

Domonkosi Ágnes

Változó szabályok – bizonytalan szokásrend

Nyelvhasználati szabályszerűségek és bizonytalanságok a megszólítás, a kapcsolattartás és a levelezés területén

A MEGSZÓLÍTÁSOK SZEREPE ÉS VIZSGÁLATA Társadalmunk nyelvhasználati igényei között kiemelten szerepel az udvarias, vagyis a címzett és a beszélő kedvező arculatát is megőrző kapcsolattartásra való törekvés. Igazolja ezt az az átfogó társadalomnyelvészeti (szociolingvisztikai) felmérésre épülő kutatási eredmény is, amely szerint a szépnek és a választékosnak tartott beszéd jellemzőinek rangsorában az udvariasság került az első helyre (Terestyéni 1990: 37–8)

A különböző személyközi kapcsolatokat jelölő különböző nyelvi formák, megszólítási módok rendszerének megismerése és elsajátítása azonban nyelvi kapcsolattartási nehézségeket okozhat a beszélők számára, egyrészt, mert minden egyes új társadalmi szerep új nyelvi szerepeket, új nyelvi magatartásformákat is megkövetel, másrészt pedig, mert az elmúlt évtizedek változásai átértékelődéseket eredményeztek társadalmunk nyelvi kapcsolattartási szokásrendjében is.

A nyelvi érintkezésformák használata ugyanis minden beszélőközösségben olyan kulturális jelzőrendszernek tekinthető, amely érzékenyen jelzi a társadalom változásait. A megszólításbeli alapformák illeszkednek a társadalmi kapcsolatok sokféleségéhez, rendszerük „az adott társadalom mindenkori belső hierarchiájának és értékrendjének nyelvi vetülete” (Péter 1991: 112). A mozgásban lévő társadalmakban ezért gyakori, szinte természetes jelenségnek számítanak a megszólítási, kapcsolattartási bizonytalanságok (vö. Brown–Gilman 1975: 381).

A mai magyar megszólítási rendszer sajátosságainak, illetve a jelenleg zajló változásoknak a feltérképezésére – a kérdőívkészítés és megszólítás, a megfigyelés, illetve a lejegyzett szövegek elemzésének a módszerét is alkalmazva – a magyarországi beszélőközösségben átfogó kutatást végeztem, amelynek eredményei hozzájárulhatnak ahhoz, hogy a nyelvhasználati szokásrend tekintetében eligazodhasson a bizonytalan beszélő (Domonkosi 2002).

Vizsgálatom során a levelező/beszélgető társra utaló nyelvi elemek mindegyikét megszólításként értelmeztem, összhangban a kérdéskört tanulmányozó nemzetközi vizsgálatokkal, amelyek az *address form* kifejezést (vö. Brown–Ford

1961; Bates–Benigni 1975; Lambert–Tucker 1976; Braun 1988) a vokatívusz mellett a tegező és a magázó formák közötti választásra is vonatkoztatják.

A felmérés eredményei közül dolgozatomban azokat emelem ki, amelyek a legnagyobb megoszlást mutatják, és ezáltal a leginkább jelzik a nyelvhasználati kételyeket. Napjaink nyelvhasználatában különösen sok nyelvi kételyt okozó helyzetnek tűnik az ismeretlenekkel való kapcsolattartás: az utcán és a szolgáltatások különböző színterein, ebben a tekintetben kitérek az orvos és a beteg közti beszélgetés problémakörére is; másrészt tárgyalom a hivatalos megszólítások szintén átalakulóban lévő területét. Bemutatom az írásbeli kapcsolattartásban, a levelezésben használt formákat és értéküket, a bizonytalanságokat okozó és a változást jelző helyzeteket is.

Megszólítási rendszerünk egyik oldalról a bizalmas megszólítási módok sokaságát, a másik oldalról viszont a távol-ságtartó érintkezés egységességét, a beszéd társ jelölésének, a névszói megszólítások használatának a kerülését mutatja; emellett pedig a névmási és a névszói megszólítások tekintetében is érzékelhető a semleges formák hiánya.

MEGSZÓLÍTÁS AZ ISMERETLENKEL VALÓ KAPCSOLAT- FELVÉTELLEN ÉS KAPCSOLATTARTÁSBAN

Az utca és a szolgáltatások színterei a megszólításhasználat szempontjából viszonylag egységes terepet alkotnak, az egyének ugyanis általában a helyzethez igazodó szerepek révén vesznek részt az itt megvalósuló párbeszéd helyzetekben. Az ember „lehet vevő, járókelő, vendég egy étkezdében vagy fürdőben, kliens, ügyfél, néző stb. Minden ilyen helyzethez meghatározott magatartásnormák tartoznak, melyeket a környezet elvár, és amelyeknek megfelelően kell viselkedni” (Buda Béla 1979: 144). Korunk társadalmában azonban számos olyan közléshelyzet fordul elő, amelyben segítséget kérve, egy-egy szolgáltatást igénybe véve olyan ismeretlen személyekkel teremünk kapcsolatot, akikről pusztán külső benyomások és a betöltött szerep alapján alkothatunk képet.

A kutatás során használt kérdőív az utcai nyelvi kapcsolat-teremtést tekintve a fiatalabb, az egykorú és az idősebb nők

és férfiak megszólítását is felmérte, a szolgáltatások szintereit tekintve pedig a hivatalnokok, a bolti eladók, a pincérek, a rendőrök, az orvosok megszólítására is rákérdezett, figyelembe véve az életkor és a nem szerepét is.

TEGEZÉS – MAGÁZÁS – ÖNÖZÉS A legmeghatározóbb változás a nyelvi érintkezésformák terén az elmúlt évtizedekben a kölcsönös tegeződés egyre szélesebb körűvé válása volt. A 18 és 35 év közötti korosztályban a tegező formák minden szintéren jóval nagyobb arányban vannak jelen, mint az idősebbek körében. Az azonos életkorú és a fiatalabb beszédpartnerek megszólításában a nemtől függetlenül igen nagy arányban találunk tegeződő formákat: utcán, eligazítást kérve 84%, bolti eladó megszólításában 79,6%, pincér megszólításában 72,3%, sőt 13,8% még a hasonló korú rendőrt is tegezve szólítanak meg, a hivatalokban ez az arány 11,2%, orvosokhoz fordulva pedig kimutathatatlan.

Ezek az arányok az egyes szinterek tekintélyét is jelzik: minél kevésbé fontos egy-egy helyzetben a rang, a tekintély szerepe, és minél fontosabb az egymással való közösségvállalás hangsúlyozása, annál valószínűbb a tegező forma előfordulása.

A tegezés ezekben a helyzetekben a kölcsönösség feltételezésére épül, ám a 18 és 35 év közötti megkérdezettek mindegyike beszámolt olyan helyzetről is, amelyben a beszélők nem igazodtak egymáshoz a megszólítás megválasztásában. A terjedés folyamata ugyanis azt idézi elő, hogy egyes csoportok, főként a fiatal városi népesség számára megváltozik a tegezés stílusértéke, hivatalos helyzetekben is megfelelő formaként értékelhetik. A hasonló életkoron alapuló tegezés legtöbbször a névszói (főnévi, névmási) megszólítási formák szinte teljes hiányával jár együtt. Ez a megszólítási mód párhuzamban van a nem tegező formák használatának alakulásával is, ugyanis a nem bizalmas viszonylatok mindegyikében is egyre jellemzőbbé válik a névszói megszólítások kerülése. A tegezés szerepe ezekben a helyzetekben az azonosság jelölése, tehát az életkor mint társadalmi irányító változó felülkerekedik a hagyományosabb, a korábbi megszólítási rendszerekben erőteljesebben érvényesülő társadalmi tényezőkön: a nemen, a betöltött szerepeken és a távolságtartáson.

A magyar megszólítási rendszer változásainak egyik nyelvi mozgatórugója az, hogy nem alakult ki a nem tegező kapcsolattartásban egy semleges kifejezőmódú, minden viszonylatféleségben használható megszólító névmás: a *maga* és az *ön* használatának is szoros kötöttségei vannak.

Napjaink nyelvhasználatában a nem tegező viszonyon belül az (1) *ön* és a (2) *maga* megszólító névmások, (3) a megszólító elem nélkül használt egyes szám harmadik személyű igealakok, illetve (4) a *tetszik* segédigével alkotott szerkezetek közötti választás lehetősége tükrözi a társadalmi kapcsolatok sokféleségét. Az ezen a területen érzékelhető legfőbb változás a *maga* fokozatos visszaszorulása és ezzel párhuzamosan az *ön* használati körének kiszélesedése.

A nem tegező formák nagymértékű változatossága mutatja azt, hogy minden változat megítélése többféle lehet, mindegyik használatában különböző csoportnormák érvényesülnek. A magázó formák hivatalos viszonylatban elsősorban olyan adatközlőknél fordulnak elő, akik falusi környezetben nőttek föl, de a hivatalos kifejezést igénylő szintereken a fiatalabb falusi adatközlők is kerülik ezt a formát. Az önöző formák gyakorisága a 35 éven aluli korosztályban a legmagasabb.

MEGSZÓLÍTÁSKERÜLÉS – NÉVSZÓI MEGSZÓLÍTÁSOK A nem bizalmas viszonylatokban használt névszói megszólítások nagy részének használati köre és formája is bizonytalan, ezért szinte minden helyzetben érzékelhető a megszólításkerülés jelensége. Az ismeretlenek megszólítására az utcai kapcsolatban az *uram*, az *asszonyom*, a *hölgyem* formákat jelölték meg a legnagyobb arányban az adatközlők, ezen belül a 35 év alattiak körében jelentősen nagyobb a *hölgyem* gyakorisága, mint az idősebb korosztályokban. A válaszadók 19%-a azonban úgy nyilatkozott, hogy egyáltalán nem használja, legalábbis igyekszik elkerülni ezeket a formákat, a 35 év alattiak között pedig már 40% fölül emelkedik ez az arány. Ráadásul ezek a megszólítások az adatok alapján nagyon ritkán állnak a közlést megnyitó szerepben. Ezt a feladatot ismeretlenek között a *legyen szíves*, *elnézést*, *ne haragudjon* formák töltik be, és csak ezeket egészíti ki esetlegesen a beszédpartnásra való utalás.

A szolgáltatások terén a névszói megszólításokat tekintve igen változatos képet találunk. A megszólításkerülés jelensége ezeken a szintereken ugyanúgy jelen van, mint az utcai kapcsolattartásban, ám valamivel alacsonyabb mértékben. A névszói, megnevező megszólítások kerülésének általános jelensége azzal is magyarázható, hogy nincsenek olyan általános értékű megszólító formáink, amelyekben ne éreznénk a beosztás, a rang jelöltségét.

A szolgáltatások egyes szinterein a néven szólítás lehetősége is fennáll: férfiakat megszólítva a *vezetéknev + úr* szokásos ebben a helyzetben (18,2%), a nők hasonló jellegű megszólítására azonban igen kevés adat utalt: *vezetéknev + kisasszony* (0,8%), *vezetéknev + né + asszony* (0,5%). Előfordult azonban a *vezetéknev + né* forma önálló használata is (1,9%), amely még a gyakori *kedves* jelzői bővítménnyel együtt sem oldja meg a nők távolságtartó megszólításának gondjait.

A felhívó, felszólító szerepű megszólítás (például okmányok átvétele során) a megkérdezettek tapasztalatai szerint gyakran a teljes névvel történik, erre a név azonosító szerepe miatt van szükség. A férjezett nők felszólítására azonban a *vezetéknev + né* forma is alkalmas, és ezekben a helyzetekben udvariatlan hatása ellenére szokásos szólítási módnak számít.

ORVOS–BETEG KAPCSOLAT Az orvosok megszólításában a megfelelő névleges formáknak köszönhetően nem jellemző az egyébként általános elkerülő irányzat: a *doktor úr* (80,6%), *doktornő* (77,9%) forma általánosnak tekinthető, a 18 év alattiak körében pedig a *doktor bácsi* (15,6%) és a *doktor néni*

(18,1%). Szerepeltek még a *főorvos úr*, *főorvos asszony*, *professzor úr* változatok is, a kérdezősködéskor pedig az *adjunktus úr*, *adjunktus asszony* formák kerültek elő.

A kérdőívek alapján a betegek megszólításában az általános szerepű megszólításokon: *asszonyom* (12,3%), *hölgyem* (8,2%), *uram* (14,9%), az idősebbekhez forduló, néha pusztán a viszonylagos korkülönbség alapján, közvetett megszólításként alkalmazott *a néni* (3,2%), *a bácsi* (2,9%), illetve a szintén közvetett megszólításként használható, néhány adatközlő által megadott: *a kedves beteg* formán kívül fontos szerepe van a néven szólítás változatainak is (73,8%). Férfiakhoz fordulva gyakori a *vezetéknev + úr* megszólítás, idősebb férfinhoz a *vezetéknev + bácsi* megszólítás. A nők megszólításában ebben a helyzetben a *vezetéknev + né* megszólítás bevett gyakorlatnak számít, az udvariasabbnak tartható változat (*vezetéknev + né + asszony*) alig fordul elő. A nők megszólítása ezért a férfiakénál jóval gyakrabban keresztnéven történik, másik lehetőségként pedig már középkorúakhoz fordulva is szerepel a *vezetéknev + néni* változat. Ezeket a változatokat gyakoriságuk ellenére bántónak, lekezelőnek tartja az adatközlők egy része.

Az egészségügy területén a betegek megszólítására használt elemek gyakran bizalmasnak számító formák (*keresztnév*, *vezetéknev + néni*, *bácsi*), amelyeket, még ha a közvetlenség szándékával használják is, könnyen bántóvá, sértővé válhatnak. A szóbeli felmérések alapján az egészségügy területén – főként az ápolók részéről – más, ebben a helyzetben bántónak tartható megszólítások is előfordulnak: *nénike*, *bácsika*, *mama*, *papa*, *nagymama*, *nagyika*.

MEGSZÓLÍTÁSOK A HIVATALOS ÉRINTKEZÉSBEN A hivatalos kapcsolattartás nyelvi bizonytalanságainak egyik fő oka, hogy a XX. században, a politikai változások függvényében a hivatalos érintkezés területe ment át a legmeghatározóbb változásokon, és ez az előírások átrendeződését, valamint használatbeli kételyeket okozott.

A XX. század első felének megszólítási rendszere még a bizalmas viszonylatok egy részében is rangot, hivatalt hangsúlyozó megszólítási lehetőségeket kínált. A társadalmi osztályok szerint tagozódó úgynevezett respektusjelzők (*tekintetes*, *nagyságos*, *méltóságos*, *kegyelmes*) használata elsősorban nem a beszélgetők viszonyát, hanem a megszólított attól független társadalmi rangját jelenítette meg, az ekkorra önmagukban értéküket veszített jelentésű *úr* és *asszony* társjelölő megszólító formák bővítvényeként (vö. Guszkova 1981: 73, 83). 1948 után ezek a változatok kiszorultak a használatból, a hivatalos érintkezést leginkább meghatározó megszólítás az *elvtárs/elvtársnő* lett, amely önmagában, *vezetéknevvel* és a foglalkozásra, beosztásra utaló elemekkel is használatos volt. A hivatalos érintkezést egységesíteni szándékozó megszólítási szokás áttételesen ahhoz is hozzájárult, hogy a bizalmasabb megszólítások egyre több nyelvhasználati szinten kezdtek fokozatosan teret hódítani. Így például a nyolcvanas

évek közepén a munkahelyi érintkezésben ezt a formát már nagyon kis arányban lehetett kimutatni (Angelusz–Tardos 1995: 45). A rendszerváltozás a hivatalos megszólítás kinyilatkoztatott és elvárt szokásainak megszűnését is magával hozta, és ez a helyzet a bizalmasabb formákkal élő viszonylatok megmaradó túlsúlya mellett is megteremtette az új megszólítási szokásrend kialakulásának szükségességét (vö. Balázs 1994: 78).

Az átrendeződés folyamatában az *úr* általános társjelölő szerepű megszólító utótag sok többemű megszólításban egyszerűen átvette az *elvtárs* szerepét (vö. Deme–Grétsy–Wacha 1999: 342). Az így létrejövő *vezetéknev + úr* megszólítási mód megítélése azonban nem egységes a magyar beszélők között. Ezt a formát a korábbi megszólítási rendszereinkben, például a két világháború közötti időszak szokásrendjében csak, fölérendeltek használták alárendeltekkel szemben: egyenrangúak között a pusztán *vezetéknev*, fölfelé pedig különböző címekkel, rangokkal kiegészült formák töltötték be ezt a szerepet.

Ezt a megszólítási módot ezért napjainkban is sokan „leuraszónak” tekintik, ennek ellenére az összegyűlt adatok szerint magasabb rangú személyekhez fordulva, tiszteleti szerepben is terjed a használata. A megszólítási forma megítélésében uralkodó ellentmondásokat jelzi az az országházi szóváltás, amelyben egy képviselő kifogásolta ennek a változatnak a használatát: „Nem először hangzott el ugyanis, hogy... Most Boross úr... Azt hiszem, egy héttel ezelőtt az államtitkár úr per Rapcsák urat említett. Talán helyesebb lenne, ha Boross képviselő úr vagy Rapcsák képviselő úr hangzana el. Szeretném ugyanis arra figyelmeztetni önöket, hogy a magyar nyelvben így: per Boross úr vagy per X úr, ennek pejoratív értelme van. Tiszteljük meg egymást azzal, hogy ebben az esetben ilyen módon próbáljuk egymást megszólítani.” A hozzászólására válaszoló képviselő viszont nem is érzékelte a lehetséges ellentmondásokat: „Ügy érzem, a magyar nyelvben az úr megszólítás semmi esetre sem pejoratív. Egyet el kell ismernem. Engem Kissnek hívnak, önt Kovácsnak. Nekem még nem volt annyira pechem, önnek már valószínűleg peche van ezzel, mert a Kovács úr egy eléggé szerencsés reklám következtében valóban önállóan is értelmet nyert. Én önt Kovács Kálmán képviselő úrnak fogom ezután szólítani.”

Különböző városi és megyei közgyűlések jegyzőkönyveinek tanulmányozása is azt igazolja, hogy terjedőben van ez a megszólítási forma: ezekben a helyzetekben leggyakrabban a szó átadásakor szerepelt ez a változat. Az ellentmondások érzékelése miatt kérdőívben is rákérdeztem ennek a megszólítási lehetőségnek a megítélésére: az adatközlők 48,6%-a bárkivel szemben használható, udvarias megszólítási formának tartja, a megkérdezettek másik fele viszont nem minden helyzetben véli kielégítőnek. A két csoport közel azonos aránya a forma értékének folyamatban lévő átrendeződését jelzi, ezt pedig megerősíti az a tény, hogy a fiatalabb korosztályokban magasabb az elfogadók aránya, a 18 és 35 év közötti csoportban

még a felsőfokú végzettségűek körében is 63,7%. A forma fokozatos terjedésére és általános értékűvé válására hatással lehetnek a különböző idegen nyelvi minták is, ugyanis az angolban és a németben is általános használati körűnek számít a vezetéknevet és társjelölő elemet tartalmazó megszólítási mód (vö. Bánhidai 1973: 19).

A megszólítási forma terjedéséhez a korábbi társadalmi jelentés ismeretének hiányán kívül az is hozzájárul, hogy több olyan elismert, rangot jelentő foglalkozás is van, amelyek esetében nincs megfelelő, a foglalkozásra utaló elem. Ezzel együtt a rangon szólításnak a férfiak esetében viszonylag széles elemkészlete alakult ki, illetve jutott szerephez újra napjainkra: *bíró úr, elnök úr, építész úr, felügyelő úr, frakcióvezető úr, gyógyszerész úr, igazgató úr, jegyző úr, osztályvezető úr, képviselő úr, mérnök úr, főmérnök úr, polgármester úr, polgármester-helyettes úr, szerkesztő úr, tanár úr, titkár úr, ügyvéd úr, ügyész úr, vezérigazgató úr*. Sőt néhány alkalommal ritkább formákat is feljegyeztem: *építésvezető úr, szakértő úr, programvezető úr, tanácsadó úr, témavezető úr, ügyvezető úr*.

Ezek a rangra, beosztásra utaló elemet is tartalmazó megszólítások kapcsolódhatnak a vezetéknevhez is, elsősorban akkor, ha tiszteleti szerepükön túl azonosító feladatuk is van.

A nők hivatalos megszólításának lehetséges változatai további megszólítási gondokat okozhatnak, részben a női névhasználat sajátosságai, részben pedig az *úr* társjelölő utótag általánosan elfogadott női megfelelőjének hiánya miatt. Azokban a helyzetekben, amelyekben van a megszólításra alkalmas, rangot, beosztást jelölő elem (például: *elnök, képviselő, polgármester*) leggyakrabban az *asszony* társjelölő elem áll az *úr* megfelelőjeként. Adatközlőim 93,4%-a udvarias, megtisztelő formának tartja, és a megfigyelések tapasztalatai is azt mutatják, hogy fokozatosan ez a megszólítási mód válik a legelterjedtebbé, akár a megszólított családi állapotától függetlenül is. Az *úr* megfelelőjeként ezekben a helyzetekben az *úrhölgy* és az *úrnő, úrasszony* változatok is elképzelhetők (vö. Balázs 2001: 153–154). Ezek a formák tapasztalataim alapján azonban jóval ritkábbak, és kizárólag az írásos, illetve a nyilvános érintkezésre terjednek ki. A hivatalos levelezésen kívül pusztán országgyűlési hozzászólásban (*Tisztelt Képviselő Úrhölgy!*), illetve ünnepi beszédben, nemzetközi megállapodás aláírása során (*Tisztelt Nagykövet Úrnő!*) találtam adatot ezekre a változatokra.

A bizonytalanságok miatt a kérdőívben ezeknek a formáknak a használati körére, megítélésére is rákérdeztem, és az adatközlők legnagyobb hányada elutasító véleményt fogalmazott meg: az *úrhölgy* megszólítást 65,9%; az *úrnő* változatot pedig 90,1% nem fogadja el a nyelvi kapcsolattartás semleges eszközeként. Az *úrhölgy* magasabb elfogadottsága jelzi, hogy annak elterjedésére, elfogadottá válására van talán nagyobb esély. A forma használati körének jellemzéseként a következő véleményeket kaptam: *modoros, nem használnám; komikusnak érzem, ha valaki így szólítana; előkelősködő képzet*

kelt; nagyon szokatlan, én még soha nem is hallottam; csak nagyon formális helyzetben tudnám elképzelni; túlságosan, feleslegesen udvariaskodó; szerintem ez nem elfogadott megszólítási mód.

A korlátozott használati kör, illetve az *asszony* elemet tartalmazó formák terjedése miatt sem tűnik valószínűnek, hogy ezek a megszólítási módok gyökeret verjenek a mindennapi hivatalos érintkezésben. E megszólítási formák eredeti, a korábbi megszólítási rendszerekben bevett használati köre is meglehetősen szűk volt: az írásos érintkezésben – az *úr-asszony* formával együtt – elsősorban nem szólító, hanem címző szerepet töltöttek be (vö. Deme–Grétsy–Wacha 1999: 498), és élőszóban is főként az udvarias említés eszközei lehettek. Önmagában az *úrnő* a két világháború közötti időszakban elsősorban a személyzet részéről volt alkalmas az úriasszony megszólítására és említésére; szélesebb körben pedig csak néhány foglalkozásnévhez járulva volt használatos. A szélesebb körű használat kialakulását ezért a hagyományok hiánya is akadályozza.

Még több nyelvi bizonytalanságot okozhat a nők hivatalos megszólítása azokban az esetekben, amelyekben nincs megfelelő rangra, címre, beosztásra utaló elem. A férfiak megszólításában terjedő és egyre általánosabbá váló vezetéknev + *úr* formának nincs megfelelője. Az *úrhölgy* és az *úrnő* formák általánossá válását a vezetéknevi elem mellett az is gátolja, hogy ezeknek szokatlanságuk miatt sokan fokozottan udvarias jelleget tulajdonítanak, ebben a helyzetben viszont semleges értékű formára lenne szükség. A megszólítási elemkészletnek ez a hiányossága azt eredményezi, hogy a nők hivatalos megszólítása még a hivatalos színtereken is a bizalmasabb, keresztnévi formák felé vagy pedig az adatközlők többsége által (63,4%) udvariatlannak tartott, önmagában álló vezetéknev + *né* változat felé mozdulhat el. A kérdőívben kapott személyes nyelvi adatok alapján két forma tűnik pozitív megítélésűnek, ezért ezek terjedésére lehet számítani: a vezetéknev + *kisasszony* változatot az adatközlők 86,9%-a; a vezetéknev + *né* + *asszony* megszólítási lehetőséget pedig 73,2% találta udvariasnak. Bár ezek a megszólítási formák utalnak a megszólított családi állapotára, ezért nem tekinthetők általános érvényűnek, illeszkednek azonban a magyar asszonynevéhasználat azon sajátosságához, hogy önmagában a név is jelezheti a családi állapotot (vö. J. Soltész 1979: 66–69; Laczkó 1996: 161–167).

A hivatalos megszólítási formák legfőbb terepét napjainkban nem a személyközi viszonylatok, hanem elsősorban a nyilvános megszólalások jelentik, ezekben a helyzetekben ugyanis nem a beszélő és a címzett viszonyának nyelvi érzékeltetése, hanem a megszólított rangjának, szerepének a hangsúlyozása a cél.

A nyilvános, közönség előtti, nagyobb közösségben elhangzó megszólításokat ezért a hivatalos formák használata jellemzi: például egy általánosan tegeződő, a személyközi kapcsolat-

tartásban az igazgató megszólítására is keresztnévi formát használó tantestületben is az *igazgató úr* forma használatos az értekezleteken.

A nyilvános megszólalásokban általában több címzettet is megszólítanak, ezért a megszólítások halmozása jellemző: általában a legmagasabb rangú címzett megszólításától indulva: *Mélyen tisztelt Köztársasági Elnök Úr! Házelnök Úr! Tisztelt Képviselőtársaim! Elnökasszony! Alelnök Úr! Képviselő Hölgyek és Urak! Mélyen tisztelt Elnök Úr! Főtisztelendő Püspök és Főgonádnok Urak! Tisztelt ünneplő Gyülekezet! Tisztelt Rektor Úr, Dékán és Dékánhelyettes Urak, igen tisztelt Vendégeink, kedves Jubilánsok!* Ha a nyilvánosan megszólítottak egyenrangúak, illetve lehet találni egységesítő szempontot, gyakoriak az egyszerűbb megszólítások is: *Mélyen tisztelt Hölgyeim és Uraim!; Kedves Barátaim, tisztelt ünneplő Közönség!; Kedves Kollégák!*

A megszólítások utalhatnak az adott nyelvi helyzetre is, így téve egy csoporttá a megszólítottakat: *Tisztelt Egybegyűlte! Kedves Hallgatóság!* A több emberhez, nagyobb közönséghez szóló megszólítások jellemző sajátossága a szintén összefoglaló szerepű úgynevezett metonimikusság¹ is: *Tisztelt Ház! Tisztelt Országgyűlés! Tisztelt Konferencia!*

A hivatalos megszólítási formák napjainkra egyrészt a nyelvi elemkészlet elégtelensége, másrészt a nyelvhasználati bizalmasság kiszélesedése miatt viszonylag szűkebb körre szorultak vissza. Egyes hivatalos színterek viszont megkövetelik ezeknek a formáknak az alkalmazását, ezért megfigyelhető az a folyamat, amelynek során a korábban akár igen megszólító megítélésű változatok közül fokozatosan kiválasztódnak a szélesebb körben elfogadott megszólítási módok.

MEGSZÓLÍTÁSOK A LEVELEZÉSBEN A közvetett, írásbeli kapcsolattartás sajátosságait befolyásolja a közvetlen viszony hiánya (vö. Wacha 1994: 101), ezért az írott szövegek nemcsak nyelvhasználatukban, stílusukban, megszerkesztettségükben térnek el az élőbeszédtől (Benczik 2001: 134), hanem a bennük szereplő megszólítások, azaz a jelen nem lévő címzettet megjelenítő nyelvi elemek tekintetében is.

Az írásos kapcsolattartás megszólítási rendszerét vizsgálva elsősorban azok a szövegformák lehetnek érdekesek, amelyekben hangsúlyos a címzett, a befogadó megjelenítése. Az egyik ilyen a levelek jelentik, mivel „a levél műfajának hagyományosan kialakult szabályai szerint úgy kezeljük a partnert, vagyis a címzettet, mintha egy közvetlen társalgási beszédaktus kölcsönösségében játszaná a másik fél szerepét” (Juhász 1983: 153).

Az írásos közléshelyzetek egy részében olyan személyekkel teremtünk kapcsolatot, akikkel szokásosan közvetlen kap-

csolatban is részt veszünk; a közléshelyzetek másik részében a közlés címzettjének, esetleg címzettjeinek csupán egy társadalmi szerepét ismerjük vagy emeljük ki; a lehetséges helyzetek harmadik csoportjában pedig elképzelt, feltételezett befogadó(k)nak címezzük közleményeinket. Ez a három különböző közléshelyzet befolyásolja a címzetre utalás módját és mértékét is.

Abban az esetben, ha az írásos kapcsolattartás személyes viszonyra épül, a beszédtársra utalás alapját ugyanazok a nyelvi elemek teremtik meg, amelyek a közvetlen, szóbeli kapcsolattartásban. A közléshelyzet miatt azonban lényegessé válik a címzett nyelvi azonosítása, mivel ezt a szerepet az élőszóban gyakran nem nyelvi eszközök is segíthetik. Az írásos kapcsolattartásban ezért gyakran kiemeltebb a beszédtárs megjelenítésének szerepe, ahogy azt a levelezésekben szereplő szerkezetes megszólítások is mutatják. Másrészt viszont a társ jelenlétének hiánya kitágítja a felhasználható elemkészletet, és olyan, csupán a feladatkört jelölő megnevezések is szolgálhatnak a címzett megszólítására (*fogyasztó, megrendelő, kártyatulajdonos*), amelyek a közvetlen kapcsolatban személytelenségük révén bántóak lennének.

A LEVELEZÉS MEGSZÓLÍTÁSAINAK ALAKULÁSTÖRTÉNETE A levélírásnak – az élőszóbeli közlést helyettesítő szerepén belül – alapvetően két változata különíthető el: egyrészt a magánérdekű levelezés, másrészt pedig a közjogi, inkább hivatalos, okiratszerű levelezés. A levélben a közvetítő közeg tárgyiasultsága miatt lényeges a rang/helyzet jelöltsége, és ez a szóbeli közlésekénél udvariasabb formákat követel meg. A magyar levélműfaj kialakulásában erre hatással volt az is, hogy a latin írásbeliség talaján született meg: „a levél még a családi kapcsolatokban is megőrzi valami hivatalos jelleget, s kezdetben a latinos írásbeliséget követni akaró, szertartásosságra inspiráló, sajátos eszközként használatos” (Hopp 1974: 504).

A levél szerkezeti felépítésében a bevezető formák között helyet kap a megszólítás is. Ez azonban sokáig nem kötelező része a levélkezdetnek: Papp László XVI. századi leveleket vizsgálva 58 magyar nyelvű bevezető formulából csupán 8-ban talált a latin vokatívusznak megfelelő elemet (1964: 15). Ez a helyzet abból adódik, hogy a levél címzése (*intitulatio*) részletesen feltüntette a megszólított címeit, rangjait, sőt utalhatott az író és a címzett viszonyának jellegére is, ezért ezt a következő szerkezeti egységnek nem kellett megismételnie. Ezt támasztják alá Sárosi Zsófia hasonló megfigyelései is: a bevezető formulában a XVI. században nem volt szokásos megszólítani a címzettet, de előfordultak megszólítások a befejező formulákban, a legnagyobb számban pedig a levélen belül, a tartalmi részben szerepeltek (1988: 843).

Műfaj történetileg azért érdekes ennek a szokásrendnek a megváltozása, mert a megszólításnak éppen az a feledata ma-

1 A metonímia két fogalom közötti időbeli, térbeli, anyagbeli érintkezésem vagy rész-egész, ok-okozati kapcsolaton alapuló leképezés nyelvi kifejezése.

radt meg, és vált kötelező elemmé a levélkezdetben, amely ebben az időszakban még a legelhanyagolhatóbb volt.

A levelezés ma használatos, a közlést megnyitó megszólításai meglehetősen egységes képet mutatnak a bizalmas és a hivatalos érintkezésben egyaránt. Azok az udvariassági melléknevek, amelyek ma a leggyakoribbak, hosszú múltra tekintenek vissza, de többségük korábban hosszabb, bővítettebb szerkezetekben volt használatos.

A bizalmas levelezésben leggyakoribb *kedves* a XVI–XVII. század fordulóján jelent meg a levelezésekben, a korábbi *szelermes* szerepét véve át (Kertész 1931: 102). A szintén a bizalmas érintkezésben használt *drága* jóval később, a XVIII. század második felében jelent meg, német társadalmi hatást jelezve, a *teuer* magyarításaként (Kertész 1931: 115). A legrégebbi gyökerei a napjaink levelezésében legritkábban használt *édesnek* vannak: a legfelsőbb érzelmi kapcsolatok kifejezésére szolgált már a legkorábbi kódexünk tanúsága szerint is (Kertész 1931: 92), ám mindig az élőbeszédben számított gyakoribb formának, onnan emelkedett át az írásbeliségbe.

A hivatalos érintkezésben ma szinte egyetlen bővítő jelzőként használt *tisztelt* csak a XVIII. század második felében jelent meg, terjedésére hatással volt a német *verehrter Herr* kifejezés is (Kertész 1931: 187).

A HIVATALOS LEVELEK, ÉRTEŚÍTÉSEK MEGSZÓLÍTÁSAI A hivatalos levelezés szokásrendje viszonylag egységes képet mutat: ez a hivatalos érintkezés szabályozott udvariassági formáival magyarázható. A hivatalos kapcsolatok nyelvhasználati normái az élőbeszédben is merevebbek a bizalmas viszonylatokénál, az írásos érintkezés szabályait pedig sokszor írásban is rögzítik, tanítják (vö. Honffy 2000).

A kérdőívekben a hivatalos írásbeli érintkezés megszólítási módjait tudakoló kérdés válaszai egységesek: bővítő jelzőként minden adatközlő a *tisztelt* melléknevet használta, és további lehetséges formaként is csupán ennek a bővített változatai: *igen tisztelt* (8,6%), *mélyen tisztelt* (1,2%) fordultak elő.

A hivatalos levelezés kapcsolattartási formái a magázó-önöző használatra épülnek. Ezek alkalmazása még azokban a helyzetekben is érvényesül, amelyekben a szóbeli közlésre a tegeződés jellemző: például egyes vállalatok, hivatalok, oktatási intézmények belső levelezése esetében, a hivatalos érintkezésben akkor is az önöző formát használják, ha mindenki tegeződik a munkahelyen. Ez azzal magyarázható, hogy a hivatalosság és az írásbeliség kétszeresen is helyzetjelöltté teszi a közlést: nem a személyek egymás közötti viszonya, hanem megjelöltettségük, beosztása válik elsődlegessé a megszólításban.

Ebben az érintkezési formában kevésbé érvényesül a névmáskérés, mint az élőbeszédben, egyöntetűbben elfogadott ugyanis az *ön* használata. A vizsgált 240 hivatalos levél 78%-ában szerepelt ez a névmási forma, sőt az is megfigyelhető,

hogy az írásos érintkezésben sokszor még olyan mondattani, szövegnyi helyzetekben is kiteszik, ahol megengedhető lenne az elmaradása.

Az egy személyhez szóló hivatalos levelek egy részében a címzett nevét csak a levél kötelező szerkezeti egységét képező címzés tünteti föl. A közlést megnyitó, az írásképből is elkülönülő vokatívuszban pedig a foglalkozásra, címre, rangra utaló elemek, illetve a megszólított nemét azonosító társjelölők szerepelnek. Ez a megszólítási mód az egy személyhez forduló levelek 57,1%-ban volt megtalálható, ezekben általában olyan magas beosztású személyeket szólítanak meg, akiknek a címe, rangja élőszóban is megnevezhető (*főigazgató úr, főjegyző úr*). A férfiakra utaló megszólító elem az *úr*, a nőkhöz fordulva azonban ennek nincs általánosan elfogadott megfelelője. A nőket megszólító levelekből úgy látszik, hogy az *asszony* elem tekinthető a leggyakoribbnak (*hivatalvezető asszony, főpolgármester-helyettes asszony*), ugyanis 91,8%-ban ez fordult elő, és jóval kisebb számban jelentek meg az *úrhölgy, úrnő* formák, az *úrasszony* pedig egyáltalán nem szerepelt. Az előfordulások mindegyike minisztériumok levelezéséből, illetve országközi levelezésből származik (*Tisztelt Képviselő Úrhölgy! Igen tisztelt Polgármester Úrnő!*).

A több emberhez forduló körlevelek helyzetre utaló megnevezéseket alkalmaznak, a nemet jelölő társjelölő elem esetében pedig szokásossá vált mindkét megszólítási lehetőség megadása, ugyanis a több, különböző nemű embert megszólító levelek mindegyikében ez fordult elő: *Tisztelt Tanszékvezető Asszony/Úr! Tisztelt Témavezető Úr/Nő!* Balázs Géza úgy véli, hogy az *úr/nő* változat az *úrnő* vagylagos formájának tekinthető (2001: 154), ennek azonban ellentmond egyrészt az, hogy a vizsgált korpuszban fordított sorrendben is szerepel (*nő/úr*), másrészt pedig az, hogy a mondatba épülő, közvetett megszólításként mindkét formát külön ragozzák (*Arra is megkérjük az Osztályvezető Urat/Nőt*).

A hivatalos levelek másik csoportja, egyrészt kevésbé magas beosztású, másrészt kevésbé megnevezhető helyzetű személyeket szólít meg. Ezekben az esetekben a névelem is megjelenik a megszólításban: a férfiak megszólításában a névelemű formák között 43,1%-ban szerepelt a vezetéknev + *úr* változat, 6,3%-ban vezetéknev + keresztnév + *úr* változat és 50,6%-ban a társjelölő elem nélkül, teljes néven szólító forma. A társjelölő formák hiányának nagy arányát magyarázhatják egyrészt az *úr* rangjelölő elemek nélkül való használatában meglévő bizonytalanságok, másrészt pedig az is, hogy a nők néven szólításában általános a társjelölő elem hiánya, és hogy a *tisztelt, kedves* bővítő jelzőkkel szinte minden nyelvi elem megszólítássá válhat.

A nők névelemű megszólítására nézve a legnagyobb arányban a társjelölő formát elhagyó, néven szólításos formák szerepeltek, ennek a helyzetnek az előidézéséhez hozzájárulhatnak az *asszony* és a *kisasszony* formák használatbeli kötöttségei, illetve az *úrnő, úrhölgy* formák jelzett elutasítása is.

Összesen két vizsgált levélben fordult elő a vezetéknev + keresztnév + *asszony*, egyben pedig a vezetéknev + keresztnév + *úrhölgy* lehetőség.

A hivatalos levelek egy része nem egy adott személyhez, hanem valamilyen szervhez, hivatalhoz íródik. Ezekben a helyzetekben, ha az író nem tudja pontosan, hogy kinek szánja a levelét, a metonimikus megszólítások jelentenek megoldást. A vizsgált anyagban a következő névcserés formákat találtam: *Tisztelt Posta!*, *Tisztelt Szerkesztőség!*, *Tisztelt Polgármesteri Hivatal!*, *Főtisztelendő Egyházmegyei Hivatal!*

A *tisztelt* összes formában tapasztalható egyeduralma mellett (92,4%) a tovább-bővített változatai találhatóak meg az anyagban: *igen tisztelt* (5,8%), *mélyen tisztelt* (1,8%).

A hivatalos leveleken belül sajátos változatot jelentenek azok, amelyekben különböző szervek, intézmények, klubok szólítanak meg valakit személyesen. Az összegyűjtött 120 értesítés alapján két különböző irányzat látszik elkülönülni. Ha ismert a megszólított neve, akkor a *tisztelt*, ritkábban a *kedves* jelzővel bővített teljes néven szólítás jellemző. A másik formában pedig a *tisztelt* és a *kedves* mellénevek mellett bármilyen, az intézmény és a személy viszonyára utaló szerepfőnév válhat megszólítássá. Ezek a szerepet jelző megszólítások igen széles területre terjedhetnek ki, ezért sok olyan elem is szerepel közöttük, amelyeknek előszóban elképzelhetetlen lenne a használata (*állattartó, gázfogyasztó*). Van azonban közöttük néhány olyan is, amely a *-társ* utótag révén más helyzetekben is használható lenne (*gyűjtőtárs, sporttárs*). Mivel intézmény és személy viszonyára utalnak, a bevettebb formák gyakran állnak többes szám első személyű birtokos személyjeles formában is. Az összegyűjtött anyagban a leggyakoribb alak az *ügyfelünk*, hiszen ez szinte minden ilyen fajta viszonylatban használható lenne. A vizsgált értesítésekben, levelekben a *tisztelt* bővítménnyel a következő formák szerepeltek: *adat-szolgáltató, adatközlő, adófizetőnk, adózó, állampolgár, állattenyésztő, érdeklődő, felhasználó, fogyasztóink, forgalmazó, gazdálkodók, gázfogyasztó, honfitársaink, jelölt, jelentkező, kiállításszervező, kukoricatermelő, magánszállásadók, megrendelő, megrendelőnk, nyelvvizsgálók, öregdiák, pályázók, partnerünk, polgárok, repülőbarátok, részvénytulajdonosok, sportrajongók, sporttársak, szarvasiak, szponzor, tag, tagtárs, teniszbarátok, tenyésztőink, vasútmodellezők, vállalkozók, választópolgárok, városlakók, zenésztársak.*

A felsorolt elemek között egyes és többes számú formák is találhatóak, ugyanis több megszólított esetén is szokásos az egyes számú megszólítás, érzékeltetve azt, hogy az értesítés közvetlenül a címzettnek, nem pedig egy megjelölt közösgének szól. A birtokos személyjeles formák (*ügyfelünk*) udvariasabbnak számítanak, mivel egyszerre utalnak a közlés adójára és vevőjére.

A szerepfőnevek használatának szokása és annak igénye, hogy minél inkább a helyzethez alakítsák őket, igen körülményes

formákat is eredményezhet. A mintában szereplő következő példa helytelen írásmódja szinte értelmezhetetlenné is teszi a megszólítást: *Tisztelt ezoterikus szolgáltatás megrendelő!*

A vizsgált anyagban viszonylag ritkán, kétszer szerepelt az általános megszólításként használt *Tisztelt Cím!*, egyszer pedig a *Tisztelt Címzett!* forma is. Kertész szerint ezek a változatok a T. C. rövidítés helytelen feloldásából jöttek létre, ugyanis annak eredeti jelentése 'teljes című' volt. Ez a címzésből a megszólításba átkerülő forma ennek ellenére kevésbé udvarias, de gyakran használt lehetőséggé vált, és bár a vizsgált anyagban ebben a formában nem szerepelt, esetenként még közvetett megszólításként is állhat (*Felszólítom a Tisztelt Címet*). Hasonló, szintén általánosságra törekvő újítás is szerepelt az anyagban: *Tisztelt Megszólítottak!*

AZ ELEKTRONIKUS LEVELEZÉS MEGSZÓLÍTÁSAI A hálózat-használat egyik legalapvetőbb formája az elektronikus levelezés. A személyre szóló, nem nyilvános fórumokon zajló világhálós üzenetváltás viszonylatformái sok tekintetben hasonlítanak a hagyományos levelezésére, a különbség elsősorban a közvetítő csatorna lehetőségeiben rejlik. Az üzenetek szövegszerkesztővel való megalkotása és gyors célba érése hatással van a szövegalkotásra és a befogadási módszerekre (vö. Bódi 1998: 178), ezáltal a megszólítások használatára és a választott formákra is.

Az elektronikus posta kapcsolattartási formáit tekintve a világháló használatának korai szakaszában még az egy adott, más helyzetben talán nem tegezett személyhez szóló levelekben is a tegeződő formát tartották követendőnek: „Tehát ha írok Önnek egy elektronikus levelet, akkor abban tegezni foglak” (www.westel900.hu/server-java/internetIskola). Egy egyetemen informatikát tanító szakember egyenesen csodálkozott azon, ha nem tegező formában szólították meg: „mostanában egyre több *Tisztelt Drótos Úr!* stílusú levelet kapok, még egyetemi hallgatóktól is. Ez is biztos azért van, mert nincsenek az újoncok számára – kötelezően – megismerendő alpművek a hálózat virtuális világáról, és a köz tudatban is torz kép alakult ki az internetkultúráról” (www.c3.hu/collection/mt/drotos). Vagyis a más körülmények között elvárható és megszokott nyelvi magatartást az itt uralkodó kapcsolati szabályok ismeretének hiányával magyarázza. Pedig az egy személyhez szóló levelezés esetében általában valós viszonyokról, nem pedig látszólagos kapcsolatokról van szó; az ilyen üzenet többnyire ugyanolyan feladatot tölt be, mint a papíralapú levelezés, és pusztán a közvetítő csatorna megváltozása nem adhat elegendő okot a bevett nyelvi formák elvetésére.

A kötetlenebb hangnem ellenére tehát az udvariasság kötöttségeinek egy része átörökítődik az elektronikus levelezésbe is. Az ismert személyhez vagy az ismeretlen személyhez annak hivatalos működésében szóló elektronikus levelezés nagy részében megmarad a kapcsolattartás más színterein is elvárt önöző forma. Bódi Zoltán az elektronikus levelezésről készí-

tett vizsgálatai nyomán úgy véli, hogy a tegezés ismeretlenek közötti kapcsolatokban nem általános, ugyanis a világhálón tegező formájú kísérőlevéllel továbbított kérdőívére több olyan választ is kapott, amelyek szerint ismeretség hiányában indokolatlan volt a tegező forma használata (Bódi 2004).

A világháló használóinak és felhasználási területeinek növekedésével ráadásul egyre többféle viszonylatban lévő érintkezhetnek egymással elektronikus levél formájában. A hivatalos, személytelen levelezés, ügyintézés egy része is áttevődik erre a csatornára. 2001-ben a kormányzat kísérletet tett arra, hogy létrehozzon egy ügyintézésre, hivatalos tájékoztatóra alkalmas világhálós lehetőséget Kormányzati portál néven (www.ekormanyzat.hu). A terv elindítása előtt kérdőíves felmérést végeztek a világhálón a lehetséges használói szokásokról. A kérdőív tartalmazott egy arra vonatkozó kérdést is, hogy az adatközlők tegeződő vagy nem tegező formában tartanak-e a kapcsolatot a világhálós önkormányzattal (<http://schmidt.li/vote>). A tegező formában megfogalmazott kérdés: *Az interaktív hivataloknál az interneten megszokott tegeződéssel kommunikálnál, vagy áttérnél a magázódásra?*, amelyre a kérdőív három válaszlehetőséget adott meg, eredményei szerint 30,16% választaná a tegeződő, 19,05% a magázódó formát, 20,79% pedig a helyzettől függően döntene. A szokások jelenleg is zajló átrendeződését mutatja, hogy a válaszolók fele nem dönt egyértelműen, hanem további tényezőket is figyelembe vesz.

Az elektronikus levelezésben a közlést nyitó megszólításoként ugyanazokkal a formákkal találkozunk, mint a papíralapú levelezésben, eltérés elsősorban az előfordulási arányokban van. Az ismerősök közötti, személyre szóló elektronikus levelezésben gyakrabban elmarad a nevet bővítő jelző (*kedves, drága*), a világháló kevésbé formális hagyományainak köszönhetően. Az ismeretlen személynek szóló, esetleg hivatalos internetes levelekben viszont megmaradnak a közvetett kapcsolat hagyományosabb formáira is jellemző udvariassági elemek. Kialakult néhány, az ebben a közegben előforduló helyzetekre jellemző szerepre utaló megszólítás is: *Tisztelt Hírlévelelvásó!*, *Tisztelt Internetező!*

Az elektronikus levelezésbe a levelezésben általánosan használt és bemutatott formák nagy része átörökítődik. Megfigyeléseim szerint azonban az elektronikus üzenetek nagyobb hányadából maradnak el a megszólítások, mint a papíralapú levelekből. Hiányoznak a megszólítások a nagyon széles körben terjesztett üzenetekből, amelyekben nehéz a mindenkire kiterjeszhető megszólítási forma megválasztása. Az egy személyhez szóló, bizalmas levelezés esetében a gyakori, folyamatos üzenetváltásnál marad el leginkább a megszólítás (Bódi 1998: 180), hiszen a sorozatban váltott rövid levelek gondolatközlési folyamata az élőszó kapcsolattartási formához közelít (Nyíri 1999: 122). Ebben a helyzetben pedig nincsen szükség arra, hogy minden megnyilatkozást részben az udvariasság követelményét szolgáló, részben figyelemfelkeltő megszólítás nyisson.

Az írásos kapcsolattartás új műfajainak kialakulása (e-mail, SMS, chat) hatással van a szokásos levélkezdő formulák használatának szokásrendjére is. A változás egyik leglátványosabb jellemzője a szóbeli érintkezés formájának hatása az írott közleményekre.

Felmérésem adatai szerint a magánjellegű levelezés megnyitásával a legfontosabb változásnak az tűnik, hogy a szóbeli érintkezés jellegzetes nyitóformulái, a köszönések átszüremlelenek az írásos kapcsolattartásba is, és részben felváltják a hagyományos levélkezdő megszólításokat. A kérdőívben a 35 év alatti adatközlők 91,3%-a adta meg a *Szia*, *keresztnev!*, illetve a *Szervusz*, *keresztnev!* formákat leveleket megnyitó szerepben, 17% pedig nem névelmű megszólításokkal is említette a köszönésekhez kapcsolódó megszólításokat (*Szervusz, kedvesem!*). Ritkábban pedig még a *Hello!* és a *Hi!* köszönésformák is előfordultak az írásos érintkezésben használt megszólításokra kapott adatok között.

A köszönésből és a megszólításból álló levélkezdet egyre elfogadottabbá válását jelzi, hogy még az udvariasságot jobban megkövetelő magázó-önöző viszonylatokban is megtalálható, egyre inkább elhomályosítva a szóbeli és az írásos kapcsolat indításában hagyományosan érvényesülő különbségeket. Bizalmas kapcsolatban gyakoribb (*Csókolom, Erzsi néni!*), de az összegyűlt adatok alapján még hivatalosabb, formálisabb helyzetben is előfordulhat (*Jó napot, Tanárnó!*), figyelmen kívül hagyva a hivatalos levelezés általánosan elterjedt formai és udvariassági követelményeit.

Ezek a köszönések a szóbeli érintkezésben gyakran önmagukban szerepelnek, írásban azonban csak ritkán marad el mellőlük a közlés címzettjére utaló elem, vagyis a szövegalkotási konvenciók módosulása ellenére is megmarad a partner jelölésének követelménye. Ezekben az esetekben a köszönés valójában a megszólításokat bővítő udvariassági jelzők (*kedves, drága*) szerepét is átveheti.

ÖSSZEZÉS A mai magyar megszólítási gyakorlatban a kimutatható szabályszerűségek ellenére számos bizonytalanság tapasztalható. A megszólítások használatában és megítélésében zajló folyamatok nem egymástól elszigetelt jelenségek, egyes formák térvesztése mások terjedésével vagy újak kialakulásával, elkülönülésével is együtt jár. A megszólítások használatának jelenlegi nehézségei a normaváltás állapotával magyarázhatók: ez ugyanis lassú, több nemzedék szokásrendjében is bizonytalanságokat okozó folyamat, amely a társadalom átalakulásának, a társas viszonyok ártérkelődésének és az új módszerek hatásának természetes nyelvhasználati következménye.

IRODALOM

Angelusz Róbert–Tardos Róbert 1995. Megszólítások egy átalakuló világban. In: *Jel-Kép* 2 (3/4): 39–52.

Balázs Géza 1994. Normaváltás napjaink megszólításformáiban. (Az *elvtárs/úr* kapcsán). In: Kemény Gábor–Kardos Tamás (szerk.): *A nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*. Linguistica. Series A.

- Studia et dissertationes 16, Budapest, MTA Nyelvtudományi Intézete, 75–78.
- Balázs Géza 2001. *Magyar nyelvhelyességi lexikon*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Bánhidai Zoltán 1973. A magyar megszólítás nehézségei. *A Magyar Nyelvért és Kultúráért*, 18–22.
- Bates, Elizabeth–Benigni, Laura 1975. Rules of Address in Italy: A Sociological Survey. *Language in Society*, 271–288.
- Benczik Vilmos 2001. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán 1998. Internetes kommunikáció – beszédkommunikáció. In: Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, spontán beszéd, beszédkommunikáció. Beszédkutatás '98*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 178–188.
- Bódi Zoltán 2004. *A világháló nyelve*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Braun, Friederike 1988. *Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Brown, Roger–Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária–Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 359–388.
- Brown, Roger–Ford, Margarete, 1961. Address in American English. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 375–385.
- Buda Béla 1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest.
- Deme László–Grétsy László–Wacha Imre 1987/1999. *Nyelvi illeten. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó / Szemimpex Kiadó, Budapest.*
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79, Debrecen.
- Guszkova Antonijina 1981. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések 106, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Honffy Pál 2000. *Levelezési tanácsadó. Hivatalos és magánlevelezés*. Műszaki Kiadó, Budapest.
- Hopp Lajos 1974. A magyar levélműfaj történetéből. In: Szauder József–Tarnai Andor (szerk.): *Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok*. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest, 501–566.
- Juhász József 1983. Szövegtani vázlatok. (A megszólítás funkciói a szövegben). In: Rác Endre–Szathmári István (szerk.): *Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 152–157.
- Kertész Manó 1931, 19962. *Szállok az Úrnak. Az udvarias magyar beszéd története*. KuK Könyvkiadó, Budapest.
- Laczko Krisztina 1996. A mai asszony-névhasználat Budapesten. *Magyar Nyelvőr* 120: 161–167.
- Lambert, Wallace E.–Tucker, G. Richard 1976. *Tu, Vous, Usted: A Social-Psychological Study of Address Patterns*. Newbury House, Rowley.
- Nyíri Kristóf 1999. Az írásbeliségről és néhány újabb médiumról. In: Béres István–Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest, 115–128.
- Papp László 1964. *Magyar nyelvű levelek és okiratok formulái a XVI. században*. Nyelvtudományi Értekezések 44, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelmek kifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Sárosi Zsófia 1988. Megszólítás és említés néhány XVI. századi misszilisben. In: Kiss Jenő–Szűts László (szerk.): *A magyar nyelv rétegződése*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 841–848.
- J. Soltész Katalin 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Terestyéni Tamás 1990. Beszédszokások. (Egy szociolingvisztikai adatfelvétel néhány előzetes eredménye). In: Balogh Lajos–Kontra Miklós (szerk.): *Élőnyelvi tanulmányok*. Linguistica. Series A. Studia et dissertationes 3, MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 32–55.
- Wacha Imre 1994. *A korszerű retorika alapjai I–II*. Szemimpex Kiadó, Budapest.

„És hazám volt a szó, s hazám volt
a nép, mely magyarul beszél,
a nép, az óriási állat,
mely e fekete földön él;
amit mondtam, a nyelvén mondtam, a nyelvén mondtam,
erőm az ő ereje lett,
sorsát magamba építettem, sorsa magába épített.”

(Szabó Lőrinc: A sokféle hazáról)